

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

7 • 2017

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus

Pris for medlemskab
325 kr. årligt inkl. moms
og forsendelse.

Kontakt
Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Redaktion
Lennart Madsen (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie

www.museum-
sonderjylland.dk

Tlf. 74 62 58 60
lema@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Sønderjysk
KULTUR-
fællesskab

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Mohrdeick Tryk A/S
Aabenraa

I dette nummer

Bonevoksfabrikken i Højer 243
Bonevoksfabrikant Chr. Johannsen og Højer Bonevoks forsynede i en periode hele Danmark med maskiner, klude og bonevoks. Den netop afdøde lokalhistoriker og tidl. købmand Siegfried Lorenzen, Tønder, har set på fabrikkens historie.

Kunstneren Hans Fuglsang (1889-1917) 248
Et af de unge kunstneriske talenter i Sønderjylland i begyndelsen af 1900-tallet var Hans Fuglsang fra Haderslev, hvis karriere sluttede brat ved fronten i Juniville d. 21. juni 1917. Museumsinspektør Dörte Ahrens, Museumsberg Flensburg, beskriver den korte karriere.

Mysteriet om kirkeklokken i Bedsted 254
Kirkeklokken i Bedsted er forsynet med en hollandsk indskrift. Et besøg i Holland og et tilfældigt møde mellem to lokalhistorikere bragte nyt om kirkeklokkens hollandske baggrund. Tidl. lærer Henning Hugaard, Kolding, fortæller.

Tysk spionage i Sønderjylland forud for den 9. april 1940 260
Det tyske angreb på Danmark 9. april 1940 var omhyggeligt forberedt ved hjælp af spionage og aktioner bag grænsen. Områdeleder dr.phil. Hans Schultz Hansen, Rigsarkivet Aabenraa har undersøgt den tyske spionage.

Sønderborg-kaptajnen Niels Simon Michelsen (1839-1885) og hans oplevelser i Stillehavet i 1870'erne 268
Sønderjyske skippere kom igennem nogle århundreder vidt omkring. Kaptajn Niels Simon Michelsen var en af de, der i 1870'erne sejlede til Stillehavet og Stillehavsøerne. Overinspektør Stefanie Robl, Museum Sønderjylland har set nærmere på hans historie.

Bognyt 274

Det sker - i Museum Sønderjylland 276

Bagsiden om forsiden 280
Overinspektør Stefanie Robl, Museum Sønderjylland

Forsidebilledet:

Sonnberg Rum - i dag 'Hansens Brauerei' på adressen Schiffbrücke 16, Flensburg.

Foto: Eiko Wenzel, Flensburger Schiffahrtsmuseum.

Bonevoksfabrikken i Højer

Af Siegfried Lorenzen, Tønder (†)

Beretningen om Bonevoksfabrikken i Højer har været bragt i Højeregnens lokalhistoriske Forenings årsskrift 2017. Siegfried Lorenzen skrev den efter et personligt møde med bonevoksfabrikant Christian Johannsen og en rundvisning på fabrikken i 2002. Siegfried Lorenzen har gennem årene leveret mange artikler til Sønderjysk Månedsskrift. Han døde i februar 2017.

CHRISTIAN JOHANNSEN (1911 - 2003) var en kendt personlighed i Højer i sidste halvdel af 1900-tallet. Proper påklædning var et af hans kendemærker, altid med nystrøget skjorte og slips. At løfte hatten ved mødet med en bekendt var en selvfølge for ham. Personen var omgærdet af respekt og berømmelse, det var jo ham, der havde grundlagt en virksomhed i Højer, der blev landskendt. Hans opfindelse vakte endda opmærksomhed hos en industrikoncern i USA.

Talentet for at prøve nye ting havde han formentlig fra faderen, Karl Johannsen, født 1844 i Højer. Han var maler, som bl.a. selv fremstillede sine farver og fandt aftagere til dem hos sine fagfæller. Han havde sans for farver og havde i sine unge dage besøgt kunsthåndværkerskolen i Kiel, hvor hans anlæg for at male blev fremmet, hvilket førte til skabelsen af bl.a. kæmpemalerier med motiver fra naturen og marsken omkring ham. Et af dem hænger på Friedrich-Paulsen-Schule i Niebüll.

Denne talentfulde far blev Christi-

an Johannsens læremester. Efter læretiden fulgte han i faderens fodspor og besøgte kunsthåndværkerskolen i Schwerin. Som 24-årig rejste han derefter i 1935 tilbage til Højer og indtrådte i faderens virksomhed. Chr. Johannsens trang til at eksperimentere førte forskellige forsøg med sig, således også fremstilling af skocremer i små dåser. Han forsynede købmænd og handlende med sit nye produkt, men kun i små mængder. Med tiden blev det ham for lidt, og sendrægtige kunder havde han nok af. Situationen var oplagt: Der skulle ske noget nyt.

Da han havde voks som bestanddel i sine skocremer, hvorfor så ikke prøve at bruge voksen som basis for et produkt til gulvpleje, en bonevoks? Johannsens håndelag og akkuratessen sammen med hans evne og lyst til at eksperimentere befordrede tanken, og hans forsøg førte til det første færdige produkt. Det bør huskes, at Johannsen var autodidakt. Bortset fra kundskaberne fra læretiden tilegnede han sig al fremtidig viden selv. Flid og kærlighed til arbejdet var med til at danne succesen.

Oprindeligt var bonevoksen beregnet til brug i husholdningerne. Men der fandtes jo også andre steder større gulvflader, der skulle behandles. Med gæstgiverierne og deres tilknyttede sale, forsamlingshusene og institutionerne lå der et kundepotentiale forude, og kunne man finde frem til at effektivisere arbejdet på de store flader, ville forudsætningen for en

større afsætning af bonevoksen formentlig være skabt.

Udviklingen

Således inspireret puslede Johannsen med tanken om et hjælpemiddel - en maskine. Med stor selvtillid tegnede han en konstruktionsplan og gik til byens smed for at aftale støbningen af et stel. Elektricitetsværket drejede de første valser til montering af børsterne, og han fik en aftale med firmaet Thrige i Odense om levering af elektromotorerne.

Udviklingsfasen var præget af adskillige trin, det ene forsøg, altid efter eget udkast, blev fulgt op af det næste, og det stigende behov for fabrikkationsenheder klarede han på sit eget værksted med håndværkere og arbejdere fra byen, som han kunne sikre fast arbejde. Sluttelig kunne han tilbyde tre typer elektriske bonemaskiner, i 30, 34 og 38 cm bredde.

Et specielt råmateriale var en hårdgummitype, som han formåede at forbedre og kaldte 'Vulkolan' hårdgummi. Det fandt anvendelse i elektromotorerne. Disse udviklede Johannsen til dobbelte elektro- eller synkronmotorer, som han kaldte dem, og som betød, at begge motorer indvirkede på drivakslen samtidig.

I slutfasen af sine eksperimenter

opfandt han en støbt gummiform, der ved montering på en bonemaskine endda kunne finde anvendelse som tæpperenser eller støvsuger. Denne videreudvikling af Vulkolanproduktet medførte tilfældigt en for patentindehaveren overraskende opdagelse. Ved fremstillingen af almindelig hårdgummi dannedes blærer, som satte grænser for dens anvendelse. Dette problem havde ikke kunnet løses, men løsningen faldt Johannsen i hænde på en utilsigtet måde. Opdagelsen må være rygtedes i fagkredse, selv til USA, hvor en kemikoncern ved navn Johnson havde fået kendskab til denne opfindelse i det fjerne danske Sønderjylland.

To udsendinge kontaktede Johannsen. De rejste til Højer for at få en snak med opfinderen. Det lykkedes, endda over forventning, idet de formåede at få Johannsen til at gøre dem bekendt med metoden (måske var Johannsen også en smule stolt over at kunne berette om sin opfindelse). Det resulterede efterfølgende på fabrikken i USA i en seriefremstilling af et yderligere forbedret hårdgummiprodukt. Man forstår de herres forbløffelse, da de på deres spørgsmål om, på hvilket universitet Johannsen havde modtaget sin omfattende viden på det kemiske områ-

Ukendt fotograf

Bonevoksfabrikkens ejer Christian Johannsen og frue.

*Billede fra rejsegilde på
bonevoksfabrikken.*

Ukendt fotograf.

de, måtte erfare, at alt det, han vidste, var selvlært!

Familiens forbløffede spørgsmål om, hvorfor dog i alverden han havde røbet sin hemmelighed uden at slå kapital af den, besvarede han angiveligt med, at det dog havde været en så ovenud spændende oplevelse at kunne samtale med eksperter på området.

Det gummiagtige massive kunststof Vulkolan kendetegnes ved sin høje elasticitet. Således fandt Vulkolan også anvendelse i anden sammenhæng. Johannsen fremstillede nogle af de første kileremme, ligesom han opfandt en gummihammer af Vulkolan, som for at opnå forøget slagkraft blev fyldt med jernkugler i det udhulede gummihoved, nu om stunder en gængs metode.

Trykimprægnering er i dag kendt som en beskyttelse af træ for at øge dets holdbarhed. Allerede inden det-

te var kendt, havde Johannsen eksperimenteret med sine kemikalier og opfundet en kemisk forbindelse, der beskyttede træ mod skimmel og fugt. Gamle folk i Højer husker imidlertid, at succesen med denne opdagelse udeblev, da en stedlig trælasthanter protesterede mod dette produkt, fordi 'det kunne få negativ indvirkning på hans træomsætning'!

Ukendt fotograf.

*Medarbejder Hans Andersen på
bonevoksfabrikken.*

Fabrikken

Vi vender tilbage til Johannsens hovedprodukt: Bonevoksen og bonemasinerne. Maskinen blev fremstillet i maskinhallen og voksen i husets voksafdeling. Johannsen udviklede selv sine voksprodukter ved sin forskning og eksperimenter. Mængden af litteratur om vaskekemi og -processer, ligesom mængden af kemikalier i hans privatbolig, vidner om hans intense beskæftigelse med emnet. Behandlingen af gulvene startede med påføring af flydende voks og dens fordeling med en bonekost. Den påførte masse løsnede støv og smuds fra gulvet og mættede det samtidig med bonevoks. Med udstyret fulgte specielle klude, fremstillet på egne væve, til at rense gulvet for den påførte rense- og bonemasse. De smudsmættede klude blev lagt i specielle brandsikre spande. Disse blev fremstillet på fabrikken og leveret med det øvrige udstyr. Her blev kludene rensede på en speciel måde, der udskilte bonevoksen, som så kunne tilbageføres i kredsløbet og genanvendes.

Johannsens succes var så stor, at han oprettede et salgssted i København og i øvrigt sikrede sig afsætning i hele landet. Omsætningen steg og

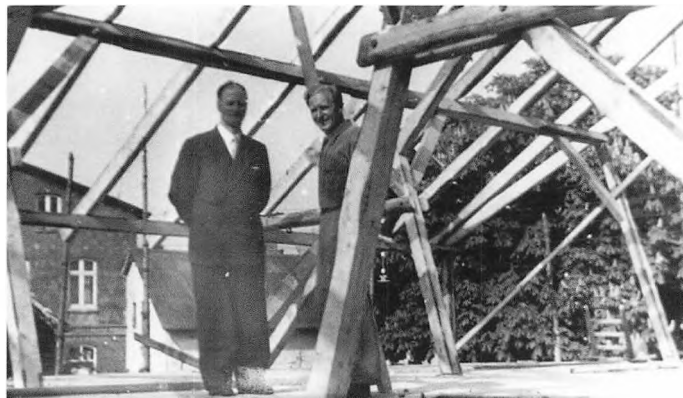
med den fremstillingen af bonemasiner, hvis antal nåede ca. 2.000 stk. Maskinerne blev leveret og udlånt til kunderne for 50 kroner pr. måned mod en forpligtelse til, at man købte bonevoksen på fabrikken i Højer. I prisen var indbefattet vedligeholdelse og reparation af maskinerne.

Sit forretningsmæssige højdepunkt nåede Johannsen i 1960-70'erne, hvor han havde op mod 25 ansatte. Med forkærlighed viste han sine besøgende en mangfoldighed af træsorter og forklarede, hvorfor voks som naturmiddel er bedst til at samarbejde med træ i modsætning til lak, ludbehandling og gulvvask. Bonevoks er med til at levendegøre træ hen over mange år og, mente han, også skridsikker. Han sluttede med at tilføje, at lak, lud og vask 'dræber' træet.

Fremstilling af voks beror på ophedning i store tanke, og processen var derfor meget brandfarlig, hvorfor værkstedet var tilsvarende brandsikret.

Andre produkter

Johannsens lidenskab for voks førte ham også ind på andre områder. Hans forsøg på fremstilling af en voks til forstærkning af bilkarosserier

Chr. Johannsen og Martin Damm ved rejsegildet.

*Bonevoksfabrikkens
personale.*

Ukendt fotograf.

fandt dog ingen interesse hos automobilforhandlerne. Som et sidste særkende skal nævnes, at han til beskyttelse mod vind og vejr strøg voks på murværket af sit hus. "Ser det ikke godt ud?", mente han overbevisende. Det var for øvrigt ikke det eneste særkende ved huset, som var bygget i Bauhaus-stil. Ikke alene husets ydre mindede om den specielle tyske byggestil. Også det indre udstyr med vinduer, døre, trapper og møbler mindede derom og var fremstillet på eget værksted. Lamperne var bestrøget med voks og dermed "beskyttet mod vind og vejr". Påfaldende i huset var et antal kolossale malerier, alle fra faderens hånd.

Virksomheden holdt skansen ind i 1980'erne, da nye belægningsmaterialer som vinyl kom på markedet, og gulve blev belagt med væg til væg tæpper. Dermed var Johannsens plejemetode forældet. Tilbage blev en lille mængde bonevoks, som han med sin kones hjælp forsynede sine gamle kunder med. De udlånte bonemaskiner kom

med årene retur, fyldte fabrikkeshallen og ventede på at blive skrottet. Det samme gjorde hundredvis af spande til voks og klude, millioner af kokostrævl, halvfabrikata af alle slags, og i de forladte værksteds- og fabrikkationsrum stod hans forskellige drejebænke. I en administrationsfløj henlå støvede forretningspapirer, kundekartoteker, regnskabsbilag, konstruktionsudkast, reklamer og meget mere.

Man kan gøre sig tanker om, hvorvidt Johannsen gjorde forsøg på at finde en efterfølger, i så fald blev forsøget ikke kronet med held. Hverken produktionsmaskinerne eller inventaret blev bevaret. Kun to modeller af Johannsens maskiner fandt en blivende plads på Tønder Museum. ■

*Bonemaskine, klude og bonevoks fra
Højer Bonevoksfabrik.*

Ukendt fotograf.

Kunstneren Hans Fuglsang (1889-1917)

Af Dörte Ahrens. Oversættelse: Lilian Matthes

Første Verdenskrig krævede mange døde blandt unge sønderjyder og deriblandt også unge mænd, der brat fik afbrudt en lovende kunstnerisk karriere. En af disse var Hans Fuglsang fra den kendte bryggerslægt i Haderslev. Museumsinspektør Dörte Ahrens fra Museumsberg Flensborg, der forbereder en udstilling om maleren, fortæller om hans liv og værk.

DEN 21. JUNI 1917 FALDT kunstneren Hans Fuglsang i Første Verdenskrig. Han blev 28 år gammel. Den begavede unge maler, som var uddannet fra kunstakademiet i München, efterlod sig et utroligt værk. I dag kendes hans billeder kun af få kunstinteresserede. Hans Fuglsang blev født i Haderslev, og Museumsberg i Flensborg hædrer ham nu med en retrospektiv udstilling fra den 19. november 2017 til 28. februar 2018.

Der findes en udrevet side fra en skitsebog i kunstnerens efterladenskaber, hvor der står følgende, skrevet med usikker hånd:

Dekorativt. Maleri

De større kontraster skal fordeles jævnt ud over det forhåndenværende rum. Det hele bør komponeres gavmildt, linjerne skal tilpasses rammerne, formerne behandles stort og dog godt udpenslet.

Den enkelte form skal være god, skarp sat, og tilpasse til de store linjer. Er der landskaber, bør linjen tale sit sprog. Er det figurer, skal bevægelsen tale. Farven kraftig, selvom den er kontrastrig, hold øje med den samlede farvetone, som rammen skal rette sig efter ...

Det er uklart, hvornår Hans Fuglsang skrev disse noter. Om det er hans egne overvejelser, eller om det var noget, han noterede som råd fra sin professor i München, Hugo von Harbermann, ved vi ikke. Man kan se, at det er skrevet ned meget hurtigt eller i et meget nervøst sindelag, for retskrivningen er noget usikker, noget som Hans Fuglsang ellers lagde megen vægt på, især i sine breve.

Mens man betragter en lille tegning på en af siderne i Hans Fuglsangs skitsebøger, kan man fornemme, hvordan maleren prøvede at omsætte sit notat til sin egen billedkomposition. Den unge kunstner ytrede sig ikke omkring sine egne værker, vi kender ikke hans mening om samtidskunsten eller hans kunstopfattelse overhovedet. Der findes dog ret mange breve og skrifter, der oplyser om hans liv og studier.

Hans liv

Hans Fuglsang blev født i Haderslev den 12. januar 1889 af Malta Christan og Maria Fuglsang, født Stoecker. Bedstefaderen Søren Fuglsang grundlagde i 1865 et bryggeri, der i dag er Danmarks ældste familieejede bryggeri. Familien etablerede sig blandt de bedsteborgerlige, kulturinteresserede kredse i Haderslev, som efter den dansk-tyske krig i 1864 - i tiden 1867-1920 - hørte til Det Tyske Riges preussiske provins Slesvig-Holsten.

Haderslevmalerne Charlotte von Krogh og August Wilckens, der var professor i maleri ved akademiet i

Dresden, hørte til denne kreds. De bekræftede Hans Fuglsangs talent, og da han var færdig med realskolen til påske 1906, tilskyndede de ham til at få en kunstnerisk uddannelse i stedet for at indtræde i Fuglsang-familiens bryggerivirksomhed. Takket være August Wilckens forbindelser blev den 17-årige i maj 1906 bragt til Dresden. Her fik han privatundervisning frem til sommeren 1907 hos grafikerer Georg Erlers for at forberede sig på akademistudierne. Erlers var især kendt for sine raderinger. Senere skrev Erlers i sine breve til Fuglsangs forældre, at det især var figurstudier, der interesserede Hans. Skitsebladene fra denne tid er fulde af talent.

I sommeren 1907 ledsagede Hans August Wilckens til Fanø og Brønø, hvor han hjalp ham med udsmykningen af kirken. Han tog ligeledes med til Hviding, hvor Wilckens arbejdede med at frilægge romanske kalkmalerier i kirken. Her arbejdede han med landskabs- og figurmaleri, som Wilckens hjalp ham med. Samme år blev han optaget på akademiet i München, uden forudgående adgangsprøve, men alene på baggrund af de skitser, han havde indleveret. Han blev optaget i Hugo von Haber-manns tegneklasse.

Sygdom

Ved siden af meget intensive arbejdsfaser, både på akademiet og i sit lejede atelier, var der tider, hvor Hans Fuglsang ikke kunne arbejde. Allerede som ung kæmpede han med

symptomer som svimmelhed og be-klemthed, hvilket hans fars breve bærer vidne om. En sygdom i for-døjelsessystemet hindrede ham i flere perioder i at arbejde. Denne lidelse kan have været psykosomatisk og gjorde ham til tider depressiv. I de hyppige, endnu bevarede breve hjem til familien i Haderslev beskriver han sin aktuelle fysiske og psykiske til-stand, og igennem flere år er det et gennemgående emne, at han håbe-fuldt beretter om, hvordan smerter og symptomer forsvinder, og han så igen genvinder sin 'courage'. Han startede i Dresden i 1906 med at gen-nemgå nogle medicinske behandlinger for at opnå bedring. I 1912 diag-nosticerede kgl. hofråd Dr. Pusinelli i Dresden den da 23-årige med 'neu-

Selvportræt, ca. 1915/16. Olie på lærred, 100 x 65 cm.

rasteni', en dengang meget udbredt betegnelse for svage nerver. I dag er det betegnelsen for et kronisk træthedssyndrom.

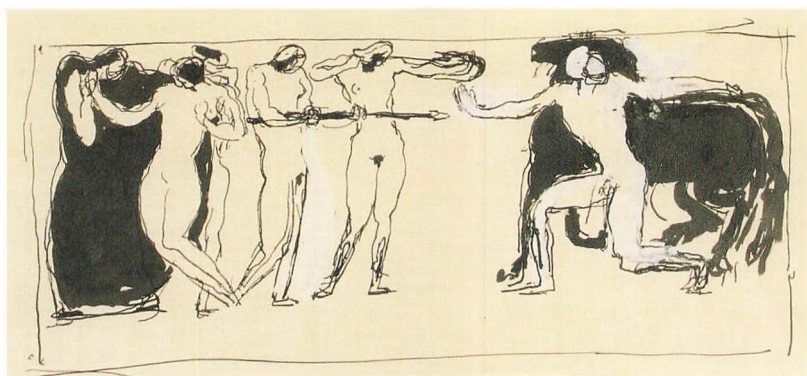
Hans værk

I gode tider opstod dog et meget varieret værk. Hans Fuglsang malede landskaber fra sin hjemegn, Haderslev set fra Damende, tit med hans egen sejlbåd, 'Søstjernen', som motiv. Fra Sild, hvor han opholdt sig mindst én sommer, opstod de typiske landskabsbilleder med de utlandsfrisiske, stråttækte huse. Et vigtigt motiv i hans værk er de modeller, han havde til at sidde i sit atelier, og som hans professor i München rådede ham til at lade sidde i balletdragter. En Pjerrot fra 1913, malet i Georg Erlers atelier i Dresden, blev udstillet på Secession i München i 1914. Til Hans Fuglsangs samlede værk hører udtryksfulde portrætter, også flere selvportrætter, der på den ene side refererer til

T.v.: Halvnøgen kvinde med klovn, omkring 1914/15. Fjerpen, blyant, tusch, 19,4 x 12,1 cm.

Nedenfor: Omkring Penthesilea Cyklus, ca. 1914/15. Pen, laveret, hvidretouche 13 x 25,6 cm.

Fotos: Museumsherg Flensburg.

hans kunstneriske forbilleder, og på den anden side også viser hans egen opfattelse. Han arbejdede hen imod et ekspressivt billedsprog, hvor farven var et selvstændigt virkemiddel og ikke mere bundet til genstanden.

Hans Fuglsang var begejstret for de store navne i sin samtids kunst: Hans von Marées, Max Slevogt, Lovis Corinth, men også yngre kunstnere som Albert Weisgerber eller Wilhelm Lehmbruck. Allerede som ung læste han Knackfuss' kunstnermonografier, læste tidsskrifter som 'Kunst und Künstler', der udkom i Bruno Cassirers forlag fra 1902. Også tidsskriftet 'Jugend', der udkom i München, havde hans interesse. Han gik på udstilling i Glaspalast i München, men besøgte også museerne i München, Dresden, Berlin og Hamburg. I 1909 rejste han til Venedig og besøgte Biennale, og han var fascineret af den svenske kunstner Anders Zorn og franskmændene Albert Besnard. På et

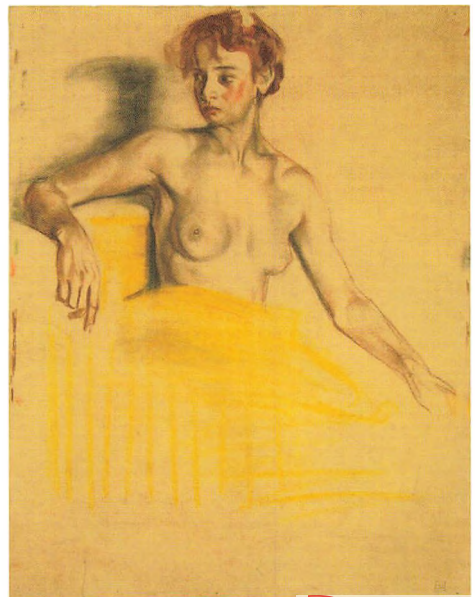
senere tidspunkt hindrede et anfald af rejseangst ham i at drage til Paris.

Mens han var i München og Dresden, deltog han flittigt i det sociale liv, tegnede både i caféer og i cirkus, gik til koncerter og deltog i de musikalske aftner, som hans søster Sophie afholdt i sit hjem i Dresden med sin mand, musikvidenskabsmanden Walter Engelsmann. Richard Strauss' opera 'Salome', der blev opført flere gange i Dresden på den tid, gjorde et dybt indtryk på ham, på samme måde som stykket 'Penthesilea' af Heinrich v. Kleist, som han så opført i Dresdner Schauspielhaus. Myten om den stærke, farlige og samtidigt erotisk tiltrækkende kvinde var blevet et tilbagevendende emne i filosofi, litteratur, musik og kunst fra 'Fin de siècle' (århundredets afslutning). Hans Fuglsang var meget inspireret af disse indtryk, og han lavede talrige tegninger, tit farvede, der fyldte hans skitsebøger. Det er tegninger fra ca-

T.h.: Nøgen kvinde, omkring 1906/07. Kridt på papir, 62 x 48 cm.

Nedenfor: Afrikanerhoved, 1914. Radering, 11,2 x 11 cm.

Fotos: Museumsberg Flensburg.

féhuse, cirkusbilleder, groteske scenerier, klagende kvindefigurer, prins Paris' dom, badende. En særlig rolle i hans værk er en Salome-cyklus og en Penthesilea-cyklus, som begge er opstået omkring 1914/15.

Hans Fuglsang lærte at radere hos sin tidligere privatlærer Georg Erler. Hans udtryksfulde raderinger opstod frem for alt i tiden mellem 1913 til slutningen af 1916.

En vigtig del af det samlede værk er tegningerne og de kulørte skitseblade med forskellige bibelske motiver, som han lavede i Dresden i 1915. De er muligvis del af en større idé, der gik ud på at skabe en ny dekorativ udsmykning til Sct. Severinkirken i Haderslev. Hans figurstudier, der kredser omkring helgenen Sankt Severin, vi-

ser helt selvstændige, ekspressionistiske træk. Samtidig viser de også Hans Fuglsangs krav om struktur og linje, farve og kontrast, de ting som han efterlyste i det ovenfor omtalte notat til sig selv.

Kompositionsskitsen virker som en teaterscene, i hvilken figurerne, den hellige Severin, men i særlig grad englenerne omkring ham, i deres bevægelse, deres kropsholdning og hele deres fysiognomi, bærer den ekspressionistiske patos, der var gældende i disse år. Severin-temaet genfindes også på et af malerierne, der i dag findes på Museumsberg Flensburg. Her er englenerne rykket i baggrunden. Billedet skaber på en ejendommeligt rørende måde en sammensmeltning af den mytiske figur Severin og en

Museumsberg, Flensburg.

Sankt Severin, omkring 1915. Blandet teknik på papir, 57,7 x 45 cm.

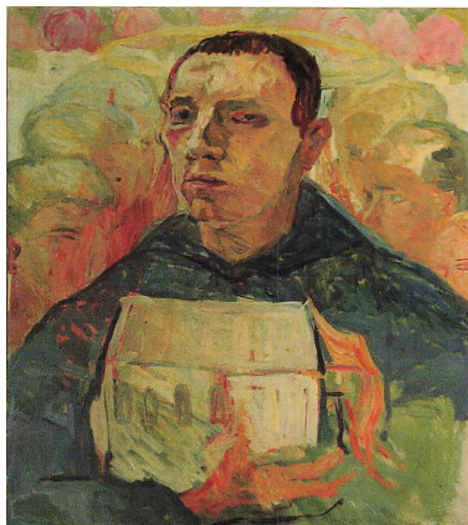
*Sankt Severin med kirkemodel, 1915.
Olie på lærred, 90 x 80 cm.*

emotional, tilstedeværende figur, hvis ansigt og blik er ganske individuelt og suggerer en virkelig eksistens og på den måde taler direkte til betragteren.

De sidste år

Allerede mens han blev uddannet som kanonskytte i Dresden i 1916 forberedte Hans Fuglsang sin første udstilling. Den blev vist i Gallerie Richter i maj 1916. På det tidspunkt befandt Hans Fuglsang sig allerede ved fronten i Frankrig. Hans breve hjem til forældrene og især til studievennen og kunstnerkollegaen Franz Klemmer viser tydeligt, hvor falske, tåbelige og frygtelige han opfatter krigshandlingerne. I sine blyantstegninger beskriver Hans Fuglsang øjeblikkene udenfor kamphandlingerne. Soldater og ødelagte krigslandskaber er de sidste motiver i denne kunstners liv. Den 21. juni 1917 rammes Hans Fuglsang af en granat, mens han opholder sig som artilleri-iagttagere ved fronten i Juniville i Frankrig.

I årene efter 1. Verdenskrig hædredes kunstneren med mindeudstillinger i Dresden, Hamburg, Kiel, Flensborg og i sin hjemby Haderslev. I 1957 præsenteredes en udstilling på museet i Flensborg, hvor hans bror Fritz Fuglsang i flere årtier var leder. Dr. Joachim Kruse, der var kunsthistoriker i Slesvig, var en af dem, der i løbet af 1960'erne erkendte værkerens høje kvalitet og selvstændige udtryk, især hvad angår raderingerne og tegningerne. Kruse beskæftigede sig meget indgående med Hans Fugl-

Museumsberg Flensburg

sangs liv og værk og arrangerede en stor, retrospektiv udstilling på Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte Schloss Gottorf i anledning af 50-året for kunstnerens død. Landesmuseum på Gottorp, men også Kunsthalle i Kiel, Museum Sønderjylland i Haderslev og Nissenhaus i Husum har i mange år ejet flere af kunstnerens billeder. Det samme gælder for Museumsberg Flensburg, der stadig aktivt indsamler kunstnerens værker. Familien Fuglsang har selv taget vare på den unge kunstners kunstneriske arv og bevaret hans minde igennem et helt århundrede. I dette år, hvor det er 100 år siden, Hans Fuglsang døde, viser Museumsberg Flensburg en særudstilling af Hans Fuglsangs værker. Flere af malerierne og det grafiske arbejde vises for første gang i 50 år. Der udkommer et omfattende katalog, der frem for alt bygger på Dr. Joachim Kruses forskning. Mange hidtil ukendte værker af Haderslevkunstneren Hans Fuglsang bliver på den måde tilgængelige for en bred offentlighed.

Mysteriet om kirkeklokken i Bedsted

Af Henning Haugaard

Kirkeklokken i Bedsted er forsynet med en hollandsk indskrift, der først blev tydet i 1907. Et besøg i Holland og et tilfældigt møde mellem to lokalhistorikere for nogle få år siden bragte nyt om kirkeklokkens hollandske baggrund. Den ene lokalhistoriker, tidl. lærer Henning Haugaard, Kolding, beretter om klokkens historie.

BEDSTED LIGGER I CENTRUM af Sønderjylland. Her i sognets kirketårn hænger en meget gammel klokke, der regnes for at være en af de ældste i Sønderjylland. På klokken ses en indskrift, som man i gamle dage ikke kunne læse, og dermed mente man, at indskriften måtte være skrevet på

et meget gammelt dansk eller plattysk sprog.

Et gammelt sagn fortæller, at klokken menes at være støbt i selve sognet på et sted, der kaldtes Helligdal. Dette sagn brygger sognets rationalistiske præst Carl Viborg videre på i 1754, hvor han nævner, at klokkens indskrift er uforståelig, bortset fra stednavnet Garup, der ifølge præsten betyder Ter up, hvis det oversættes fra plattysk. Ter-up skal være et ældre navn for (Øster) Terp, der den dag i dag ligger på en mindre bakkeø i Bedsted sogn.

I 1906 udgav Frederik Uldall en bog om middelalderlige kirkeklokker i Danmark, og han bruger her over to

Bedsted kirke, 10 km øst for Løgumkloster. I årene omkring 1580 opførtes i Bedsted et kirketårn, men man havde ingen klokke. Kort tid efter kom på en eller anden måde den hollandske klokke fra Garyp til Bedsted, da den undgik at blive omsmeltet.

Foto: Heine Holmgaard, Bedsted.

Udsnit af den hollandske indskrift på klokken i Bedsted med tre helgenfigurer.

sider på at beskrive klokken i Bedsted. Uldall fandt også ud af, at klokken slet ikke var af dansk oprindelse, men af hollandsk. Indskriften blev læst som: **In het jaar ons heren veertienhonderd negentig. Maria bin ik genoemd. De dorpelingen te Garyp liesen my gieten. Heer Jettic de pa-stoor te Garyp. En Rennert, Sibren, en Jouta waren kerkvoogden. Her-man goot my.**

Oversat til nutidsdansk lyder indskriften: "I Vor Herres År 1490, Maria er jeg kaldet. Beboerne i Garyp lod mig støbe. Hr. Jettic (var) sognepræst i Garyp. Rennert, Sibren og Jouta var kirkeværger. Herman støbte mig"

Klokkens indskrift afbrydes af ni relieffer af helgener og helgeninder, der kun genkendes vha. deres attributter. Bl.a. ses relieffer af Antonius, Katharina, Bernhard, Willibrord og Godehard. Ud over disse helgener ses også på klokkens nedre del et højt relief af Madonna med Jesusbarnet. En fem-bladet krone pryder hendes hoved og omkring dette ses en glorie, hvori der med minuskler står: AVE MARIA. Jesusbarnet har et langt klæ-

de, der skjuler fødderne, men er uden glorie om hovedet.

På den modsatte side af Jomfru Maria ses et billede af biskop Nicolaus af Myra, som hæver sin højre hånd vel-signende og holder en krumstav i den venstre. Han bærer mitra på hovedet, og omkring dette ses en glorie, hvori der læses: S - NICOLAUS.

Hvordan og hvornår denne hollandske klokke, der er støbt af den hollandske klokkestøber Herman og tiltænkt landsbyen Garyp i Frisland, er kommen til Bedsted, vil næppe no-

Relief af Maria med barnet nederst på nordsiden af klokken i Bedsted.

gensinde blive opklaret, skriver Frederik Uldall til sidst i sine kommentarer om klokken i sin bog.

På ferietur til Holland

Sommeren 2008 havde min kone og jeg planlagt at tage på en ferietur til Holland. Jeg havde hjemmefra besluttet, at jeg ville besøge landsbyen Garyp eller Garijp, som byen hedder på frisisk. Byen ligger i det nordlige Holland cirka 20 km sydøst for friserenes hovedstad Leeuwarden. Jeg ville bare lige se landsbyen og den kirke, hvori Bedsteds kirkeklokke en gang i tidernes morgen kaldte indbyggerne til gudstjeneste.

Det var en mærkelig følelse at være i Garyp. Bortset fra husenes udseende, mindede landsbyen i udstrækning og størrelse om Bedsted, og selv kirken lå for enden af bygaden, men så helt anderledes ud. Kirken var viet til apostlen Peter, hvilket overraskede mig. Jeg havde ventet, at den var indviet til Sct. Nicolaj eller Jomfru Marie, som det jo også fremgår af klokkens indskrift.

Desværre var kirken lukket, da vi sidst på formiddagen en varm solskinsdag i juli måned kom til Garyp. Det blev kun til en enkelt tur rundt om kirken, og vi så her en nøgen kirkegård med store gravstene. Flere steder så vi de afdødes træsko på gravene, så man bogstavelig talt fik det indtryk, at de døde her havde stillet træskoene.

Jeg håbede at møde nogen, jeg kunne snakke med og fortælle, hvorfor jeg var kommet til Garyp, så jeg kunne delagtiggøre dem i min viden om vores kirkeklokke hjemme i Bedsted.

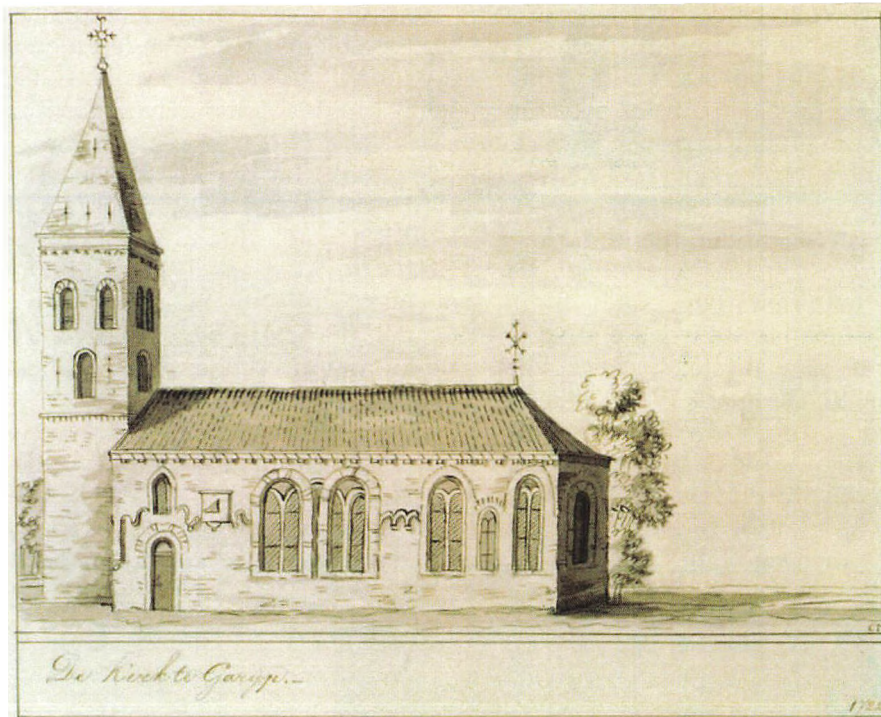
Derfor gik vi en tur ned gennem landsbyen. Også på dette punkt lignede Garyp Bedsted med sine ofte tomme gader. Et sted stod der dog en mand, omkring de halvtreds år, der var ved at male sit hus. På tilbagevejen var han der stadig, og jeg kunne derfor ikke dy mig for at henvende mig til ham på mit bedste skoletysk.

Jeg fortalte ham, hvorfra jeg kom, og at vi i Bedsted i Danmark har en kirkeklokke, der er støbt i 1490 af

Foto: Marie-Christine Sprengers.

Den gamle klokke fra 1490, der fra omkring 1580 har hængt i Bedsted kirke. Klokken er her fotograferet i forbindelse med et besøg af to lokalhistorikere fra Garyp i Holland.

Wikipedia.

Tegning fra 1722 af den tidligere tufstenskirke i Garyp. Her i denne kirkes tårn hang Bedsteds klokke i årene fra 1490 til 1580 og kaldte folk til gudstjeneste. Kirken i Garyp blev i 1838 nedrevet og afløst af en teglstenskirke.

klokkestøberen Herman og tilegnet jeres kirke her i Garyp.

“Das weiß ich”, svarede manden, og dette svar overraskede mig meget. Jeg, som troede, at jeg skulle belære ham! Tværtimod, så vidste han mere om vores klokke i Bedsted end jeg selv. Manden lagde straks sin pensel og inviterede os med om i haven, hvor vi hilste på hans kone, der straks bød os på formiddagskaffe.

Alt imens hentede Cees Blom, som manden hed, sin bærbare computer, og det varede ikke længe, før han fra den havde hentet et dokument, der beskrev kirkeklokkens tidlige historie. I dokumentet stod der, hvordan den i 1580 var blevet taget ned fra

tårnet og afhentet af en handelsopkøber fra Leeuwarden ved navn Jan Lamberts.

Jan Lamberts havde taget 20 mænd med sig for at afhente klokken i Garyp, med eller uden brug af magt, og for klokken og mændenes forplejning betalte de til byen 15 hollandske dalere.

Årsagen til at de skulle afhente klokken var, at Nederlandene på det tidspunkt var i krig mod Spanien, og i den anledning var det blevet besluttet at hente kirkeklokker rundt omkring for at lade dem omstøbe til kanoner.

Papiret, som jeg fik af Cees Blom, var naturligvis skrevet på hollandsk, men

han lovede at sende det vigtigste af indholdet til mig oversat til tysk.

Vi fik derefter udvekslet e-mailadresser, og jeg takkede ham for oplysningerne. Som en lille beskeden gave gav jeg ham et foto af klokken i Bedsted, som han naturligvis aldrig havde set.

Det viste sig, at den mand, som jeg ved et rent tilfælde var stødt på, var byens lokalhistoriker, Cees Blom. Han blev glad for billedet, og han lovede, at han næste sommer ville komme til Danmark for at aflægge Bedsted et besøg, hvilket han gennem mange år havde ønsket sig. Han ville så også medbringe en båndoptager, så han kunne få lyden af kirkeklokken med sig hjem.

Fornøjet over udbyttet af besøget stod jeg hjemvendt fra ferien med et dokument, som jeg desværre ikke helt til fulde forstod - Hvad gør man så?

Jeg kom i tanker om, at der på en gård i Kisbæk ved Bedsted bor en hollandsk gårdmandsfamilie, Annett og Gert van den Heuvel. Måske kunne de hjælpe mig med oversættelsen. - Og det gjorde Annett. I løbet af kort tid kunne hun sende mig en fyldestgørende oversættelse:

I 'Registret over åndelige fremkomster fra Oostergro' fra 1581 finder vi den 'gamle klokke' omtalt. Heri nævnes også kirkeværgerne i Garijp. Disse var: Jowke Harmes, Epe Sioerdtz og Fedde

Foto: Heine Holmgaard.

Kirkeklokken i Bedsted.

Oogesz, og det fortælles, at der blev betalt femten dalere for klokken, samt givet fortæring til tyve mænd i forbindelse med nedtagelsen af klokken.

Bydommer Kempo Sioerdz, Wiarda, kunne endda fremlægge en kvittering. Hvad var der sket? Jo, under oprøret mod Spanien blev der i de forskellige dele af De Forenede Nederlande indsamlet klokker til "krigsmæssige aktiviteter". Den 30. juni 1580 besluttede staten Friesland derfor, at samtlige kirkeklokker i hver by på nær én skulle tages ned for at blive 'omformet til onde sager', dvs. omstøbes til kanoner.

Åbenbart forventede man modstand ved indsamlingen af klokkerne, siden det var nødvendigt at indskrive følgende sætning i vedtægterne og retningslinjerne for afhentningen: "Hvis en by ikke vil samarbejde, da skal klokken hentes ved tvang med hjælp fra soldater".

For de afleverede klokker købte Friesland den 15. november 1580 i alt fire kanoner hos Nicolaas Erix i Amsterdam.

Men historien slutter naturligvis heller ikke her. Man skulle jo tro, at den gamle kirkeklokke fra Garijp i 1580 var blevet omstøbt til en kanon. Det er dog ikke sket, da klokken den dag i dag beviseligt hænger i kirketårnet i den sønderjyske landsby Bedsted.

Der kan tænkes flere forklaringer på dette. Mest sandsynligt er, at opkøberen eller de tyve mænd, som nedtog klokken fra tårnet i Garijp, ikke har handlet ifølge statens retningslinjer, men i stedet ekspederet klokken videre ud af Holland til Danmark via en opkøber. Ved et rent tilfælde undgik kirkeklokken således at blive om-

smeltet. I stedet endte den i Bedsted, der på det tidspunkt lige stod og manglede en klokke til det nyopførte kirketårn!

Genbesøget i Bedsted

Som aftalt lovede lokalhistorikeren Cees Blom året efter at aflægge Bedsted et besøg. Det skete også. I begyndelsen af maj 2009 sendte han en mail, hvori han meldte sin ankomst. Han ville tage sin kone Marie-Christine med samt ægteparret Dout og Klaas Jansma.

Hele menighedsrådet i Bedsted med sognepræst Heine Holmgaard i spidsen samt mange andre interesserede var mødt frem til det berammede tidspunkt. Efter at hollænderne havde hilst på alle, fik de lejlighed til både at se og høre den gamle klokke, hvorefter sognepræsten inviterede på kaffe og lagkage til alle de fremmødte. ■

Kilder:

Frederik Uldall: *'Danmarks Middelalderlige Kirkeklokker'*. København 1906. Heri afsnittet om kirkeklokken i Bedsted, side 192-195. Rigmuseet i Amsterdam har velvillig svaret på Uldalls forespørgsel angående Garyp, der er en landsby i provinsen Frisland. Efterfølgende kunne Uldall takke professor Gallée i Utrecht for oversættelsen af klokkens indskrift. Senere har pastor emeritus van Borssum Waalkes haft den godhed nærmere at forklare Uldall at 'gae' i Frisland betyder en landsby, og gamaghen er beboerne af denne. 'personne' (persona) betyder pastor i modsætning til den unge præst eller 'vikarius' ved samme kirke. Lokalhistoriker C. J. Blom, Westerein 4, 9263 Garijp ved Leeuwarden i Holland: *'Fra Garijps kirkehistorie'*, 1990.

Tysk spionage i Sønderjylland forud for den 9. april 1940

Af Hans Schultz Hansen

De tyske tropper, der overskred den danske grænse tidligt om morgenen den 9. april 1940, kørte ikke ind i ukendt territorium. Forud for angrebet havde den tyske militære efterretningstjeneste Abwehr med hjælp fra danske statsborgere, særligt fra det tyske mindretal, undersøgt og beskrevet de forhindringer, som værnemagten kunne møde på sin vej. Forskningsleder, dr.phil. Hans Schultz Hansen fra Rigsarkivet i Aabenraa fortæller her om spionerne hovedsagelig på grundlag af akter i Tønder politi- og dommerarkiv.

ABWEHR - DEN TYSKE MILITÆRE efterretningstjeneste - udgjorde fra 1939 en selvstændig afdeling inden for Oberkommando der Wehrmacht med admiral Canaris som chef. Ud over centralen i Berlin var der filialer rundt om i riget. Et sådant Abwehrnebenstelle (AST) fandtes i Hamborg. Det havde bl.a. Skandinavien som operationsområde og oberstløjtnant Herrlitz som chef. Hver filial havde flere underfilialer. Et Abwehrnebenstelle (ANST) blev oprettet på Du-

borgkasernen i Flensborg kort efter krigsudbruddet i september 1939. Chef for ANST Flensborg og leder af dettes afdeling III (kontraspiration) var Hauptmann Viktor Kusch, mens afdeling I (efterretningsvirksomhed i Danmark) havde Hauptmann Hans Wilhelm Uthoff som leder. Denne afdeling skulle bl.a. hverve agenter og dækadresser i Danmark og organisere illegal grænseovergang via 'den grønne grænse'.

Abwehr ville bruge det neutrale Danmark som "sluse" ud mod den krigsførende verden, sådan at tyske agenter i fjendtlige lande kunne sende post hjem via modtagere i Dan-

Lederen af Abwehr var admiral Wilhelm Franz Canaris (1897-1945). Han var desuden en af modstanderne af Hitler indenfor Wehrmacht. Han blev arresteret tre dage efter attentatet på Hitler 20. juli 1944 og henrettet 9. april 1945.

Foto 1940. Deutsche Bundesarchiv.

For Christian Paysen fra Sæd var hans virke som agent efter meget at dømme ideologisk motiveret. I 1941 udgav han således pjecen 'Der Nationalsozialismus als Weltanschauung im Grenzland', der var kritisk imod mindretalsledelsens politik og gik ind for et germansk fællesskab mellem danske og tyske slesvigere.

mark. Derfor skulle ANST Flensburg oprette dækadresser ('postkasser') i Danmark, ligesom man skulle rekruttere "Grenzläufer", som kunne bringe posten over grænsen til ANST Flensburg med henblik på videre befordring til AST Hamburg.

Hvervning af postkasser og agenter
Allerede i juli 1939 henvendte Uthhoff sig til dyrlæge Jens Møller, lederen af det tyske mindretal. Han ville som sådan ikke involveres, men henviste til fhv. overløjtnant Peter Larsen, lederen af mindretallets Organisationsamt, som Uhthoff så opsøgte. Uhthoff fik senere irrettesættelse fra AST Hamburg for at have henvendt sig til mindretalslederne, der var alt for eksponerede til at drive spionage. Larsen henviste Uhthoff til ejeren af Harkjær ved Kollund, men han ville ikke, men ledte dog videre til gårdejer Peter Jørgensen i Sønderhav. Denne var indforstået og fik til opgave at oprette en forbindelse over grænsen via Okseøerne, den blev dog snart opgivet som alt for kompliceret.

Ligeledes i juli 1939 kom Kusch i forbindelse med gårdejer Hans Sievers, Valdemarstoft ved Padborg, som havde jord på begge sider af grænsen.

Han skulle både fungere som dækadresse og Grenzläufer. Han anbragte en skjult postkasse af træ på sin mark syd for grænsen, som blev tømt af tyske grænsegendarmer, der videregav posten til ANST Flensburg.

I samme måned fik Uhthoff fra AST Hamburg oplyst, at landmand Christian Paysen, Sæd, i nogle år havde givet oplysninger til Abwehr. I oktober 1939 blev han rekrutteret som dækadresse og organisator af en illegal postforbindelse over Vidåen. Det foregik helt lavteknologisk ved, at han bandt en sten til brevene og kastede dem over. Denne trafik blev kaldt 'Wurfverkehr'. Ifølge Uhthoff var Paysen både for fanatisk og for åbenmundet. Han var kredsleder i det tyske mindretals nazistparti fra 1937 til ca. 1940 og udgav i 1941 pjecen *Der Nationalsozialismus als Weltanschauung im Grenzland*.

Abwehrs hovedkvarter i Hamborg, Abwehrstelle X, var placeret i en stor villa i Hamburg-Wohldorf kaldet Kupferhof. Herfra havde man kontakt via radio med agenter i Nord- og Sydamerika, Afrika og Fjernøsten, samt i Europa.

I oktober 1939 kom Uthhoff og Kusch desuden via tysk grænsegendameri i kontakt med landmand Julius Jacobsen, Bølå. Også han havde jord på begge sider og var kendt som en fræk storsmugler. På sin jord havde han en nedgravet grænseovergang til kvægudsmugling. Han var frygtet på egnen, tysksindet nazist og helt uden respekt for danske myndigheder. Han blev rekrutteret som dækadresse og som sluser for Abwehragenter under dæknavnet 'Max'. Blandt de agenter, han smuglede over grænsen i 1940, var den berømte tysk-britiske dobbeltagent fra Aabenraa Wulf Schmidt alias TATE nr. 3725.

I december 1939 rekrutterede Kusch en landmand i Stoltelund som dækadresse. Han gav breve videre til Julius Jacobsen. Samme måned vandt Uthhoff landmand Johan Nicolai Paulsen, Tinglev, som dækadresse og som iagttager af skibstrafik til og fra Esbjerg. Han fik en løn på 100 kr. om måneden for sin ulejlighed.

Dansk sikkerhedspoliti på sporet

Allerede i efteråret 1939 meddelte politimester Martensen-Larsen, Tønder, til dansk sikkerhedspoliti, at følgende var mistænkt for spionage: Julius Jacobsen, Bølå, Christian Paysen, Sæd, og Gustav Jacobsen, Bølå, bror til Julius. I foråret 1940 blev der sat ind

med telefonaflytning og brevcensur. Den 4. april 1940 opsnappede politiet et brev til Gustav Jacobsen. Heri fandtes en konvolut til Julius Jacobsen og 'Hans' i Hamborg. Den indeholdt oplysninger om en radioforbindelse til Hamborg og beskrivelser af veje, vejkryds, Tangeværket m.m. Det kunne hurtigt afdækkes, at afsenderen var kæmner Christian Jepsen, Kjellerup, alias 'Zetterstrøm'. Han kom oprindeligt fra Gråsten, var kortbølgeomatør og socialdemokrat. Han blev straks sat under observation. Den 8. april 1940 kom politiet i besiddelse af et brev til Jepsen, som indeholdt en tak fra en tysk person for oplysninger og anmodning om flere. Den 8. april 1940 var politiet klar til at arrestere de mistænkte, men det blev udskudt pga. efterretningerne om en tysk invasion den næste dag. Beviserne blev dog sikret.

Spionagen mod Danmark op til 9. april 1940

Brevet til Jepsen var led i en større aktion. I februar 1940 fik Uthhoff af Herrlitz ordre til at indhente oplysninger til brug for den kommende besættelse af Danmark. Han ønskede navnlig efterretninger om gader og veje i Jylland og deres belægning, broernes bredde og bæreevne og det danske militærs forberedelser til

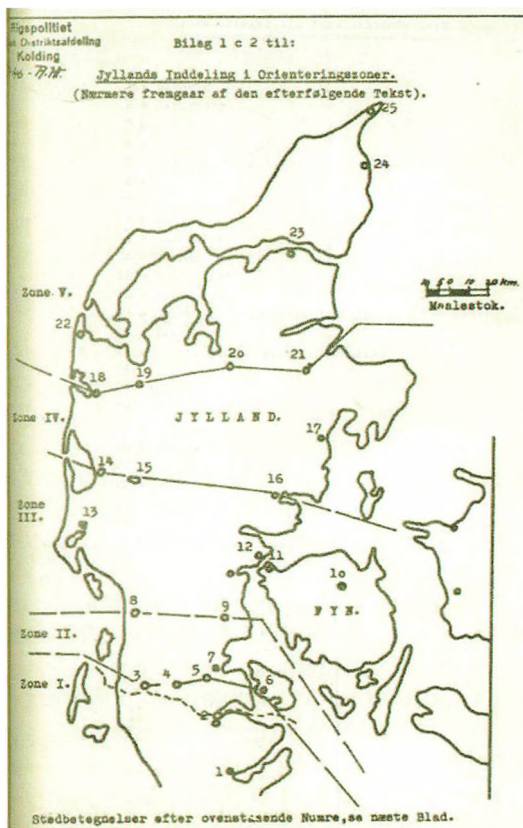
sprængning af broer og viadukter m.m. samt oplag af sprængstof til dette formål, især i grænseområdet (zone 1 på kortet). Endvidere ønskede AST Hamburg oplysninger om skansearbejder, jernbaneanlæg og den danske hærs garnisoner i Jylland. Agenterne blev straks kaldt til Flensborg for at modtage de nærmere ordrer, og så gik undersøgelserne i gang.

De meldinger, som indkom fra zone I, drejede sig bl.a. om forberedelser til sprængning. I en melding hed det: "I umiddelbar Nærhed af Grænsen fast hjemmehørende Toldtjenestemænd udrustet med Infanterivaaben og i Sprængtjeneste ud-

dannet Grænsegendarmeri (rundt regnet 600 Mand). Anvisning: yde Modstand i Fællesskab med Værnemagten. Opgaven synes at være at spærre Grænsen med Sprængning af de vigtigste Overgange. Dette maa forhindres ved Overraskelse". Og om samme tema: "En bestemt Grænsegendarm har til Opgave ved tysk Indmarch at sprænge Jernbaneanføringen i Padborg". Videre: "I Baneoverførslen 500 m Syd for Tinglev Station er Sprængkamre ladet. Antændingssted i Stationsbygningen. Sprængning afbryder ogsaa Strækningen Tinglev-Sønderborg".

Andre meldinger fra zone I handlede om de danske styrker: "I Tønder er

*Kort visende Abwehrs
inddeling af
Jylland i orienteringszoner.*

Mindesten i Padborg for de tre overgendarmer, der blev skudt 9. april 1940 om morgenen.

med samme tema: "Paa Højde 25 (500 m Øst for Bajstrup Station) Opmaalingsarbejder ved Soldater. Ved Sydvesthjørnet af den ca. 1 ha store Skov, der ligger i Vejgaflen 200 m Øst for Højde 25, er der indrettet en Maskingeværrede (f.T. ikke besat)".

Der blev også givet meldinger fra zone I om den danske militære aktivitet: "I samme Rum mellem Varnæs (10 km Øst-Sydøst for Aabenraa) og Graasten (10 km Syd for Varnæs) foretages en yderligere Øvelse i Retningen fra Øst til Vest. Deltagere: 1000 Mand Fodfolk, 200 Mand Motortropper med 60 Automobile. Panserværnskanoner, Maskingeværer og en Artilleriafdeling".

Meldingerne fra zone II og de nordligere zoner drejede sig særligt om broer og veje: "Vej Neder Jerstal - Over Jerstal 8 m bred Betonvej. God Stand. Brooverføring i Tilslutning til Hovedvejen tilladt for enhver Belastning. Broens Bredde 8 m. Vejdelen Over Jerstal-Vojens kun fæstnet Undergrund. 6 m bred, ikke asfalteret, mange Vejhuller, daarlig Vejstrækning".

Det var således ganske præcise oplysninger, som tilflød værnemagten forud for dens indfald i Sønderjylland den 9. april 1940. Oplysningerne tjente til at fremme den tyske indmarch på bekostning af de forsvar-

der f.T. 2 Kompagnier Fodfolkspionerer. Størstedelen af de ellers der liggende Pionerer befinder sig f.T. i Lejren Søgaard. Søgaard ligger ca. 15 km Nord for Flensborg. Kasernen i Tønder er sikret ved 2 Panserværns-Luftværnskanoner (2 cm). Midt i April skal II. Batallion af 6. Fodfolksregiment (f.T. Odense paa Fyn) tage Garnison i Tønder. Den udstyres sandsynligvis for nærværende med Motorcykler". En anden melding afslørede: "Tønder Garnison skal efter danske Officerers Udtalelser opfange det første Stød fra en fra Syd angribende Modstander".

Atter andre meldinger fra zone I beskrev danske stillinger: "Paa Højderne Nord for Sønderaaen ved Bajstrup, lige mod Vest og indtil 2 km mod Øst fra Jernbanestrækningen Flensborg-Tinglev findes der Skyttehuller for ca. 1 kompagni, der til Camouflage er dækket med Græstørv". En anden

de danske tropper. Der var tale om klassisk militær spionage, men udført af civile.

Specialenhed Brandenburgs operationer

En særlig enhed under Abwehr havde til formål at udføre operationer bag fjendens linjer forud for værnemagtens angreb. Den var rekrutteret blandt frivillige, som ikke bar uniformer. I 1939/40 blev den ledet af Hauptmann Theodor von Hippel. Operation Weserübung - det tyske kodeord for angrebet på Danmark og Norge - blev dens første indsats.

Den 8. april ankom ca. ni mand i to biler. ANST Flensburg sørgede for indkvartering og forplejning. Enhedens opgaver var at forhindre sprængninger. To mand skulle forhindre en sprængning af vejkrydset i Kruså. De blev hjulpet over grænsen af tyske toldere. Andre skulle forhindre sprængning af viadukten i Padborg. Også de blev hjulpet over grænsen af tyske toldere. Ved viadukten skød og dræbte de tre grænsegendarmere, som stod og ventede på at blive afhentet og kørt nordpå, men som opdagede dem og råbte dem an. To andre skulle forhindre sprængning af jernbanebroen syd for Tinglev station, og de blev sluset over grænsen af Julius Jacobsen, Bølå, kl. 1 nat og kørt til Tinglev. J.N. Paulsen medvirkede. Det lykkedes dem at sikre en bunker med sprængstof. Andre igen skulle sikre broen på vejen Bøglund-Tønder og jernbanebroen mellem Sønder Løgum og Tønder. Også her kom det til konfrontation med gendarmene, som blev holdt op med pistoler.

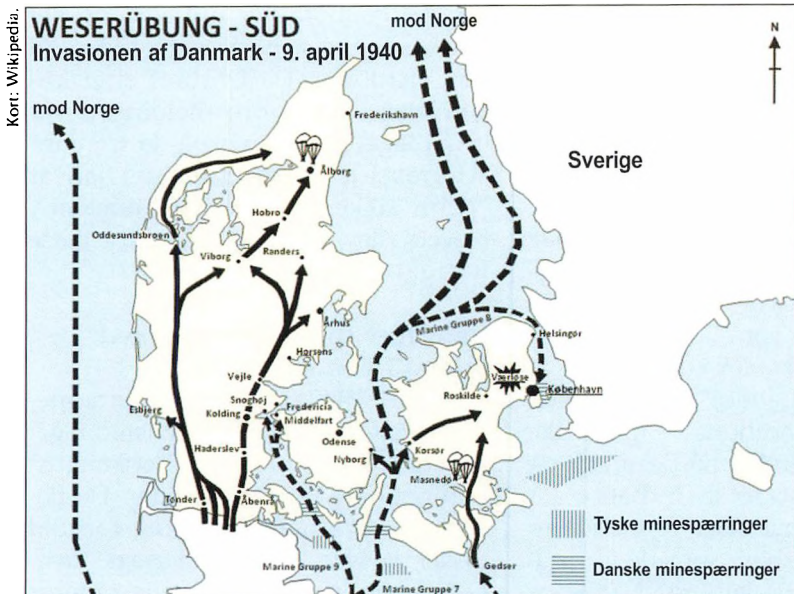
Det var gårdejer Sievers, som havde fortalt ANST Flensburg, at viadukter-

ne ved Padborg var mineret, og det vides, at hans oplysning gik videre til AST Hamburg. Da Uhthoff efter krigen blev spurgt, om meldingen var grundlaget for drabet på de tre danske grænsegendarmere, udtalte han, at "dette sikkert har været tilfældet". Sievers blev dog ikke dømt for dette forhold.

Den store spionageproces ved Retten i Tønder 1947

I juni-juli 1947 rullede under stor mediebevågenhed den store spionageproces mod Abwehrs 'Vertrauensmänner' ved retten i Tønder. De fleste var også tiltalt for andre forhold under besættelsen. Anklagerne byggede bl.a. på en omhyggelig rapport med titlen Hovedrapport. Uddrag af Rapporter, Redegørelser m.v. hidrørende fra Undersøgelserne vedr. Abwehrstelle Hamburgs Virke i Jylland forud for Krigsudbruddet i 1939 og under Besættelsen af Danmark. Den var udarbejdet af undersøgelsesafdelingen for 'særlige sager' ved politimesteren i Aabenraa og var navnlig baseret på afhøringer af Herrlitz, Kusch og Uhthoff, som villigt udtalte sig om de tiltalte og deres færden. Det var næppe i overensstemmelse med moralkodeks for efterretningsofficerer at røbe sine agenter i marken, men Abwehr var ophørt med at eksistere, og man har desuden på fornemmelsen, at officererne gerne fortalte vidt og bredt for at opnå så langt et afbræk som muligt i deres internering hos de allierede.

Anklageren krævede strenge straffe, herunder dødsstraf mod flere af de tiltalte. Julius Jacobsen fra Bølå blev dømt for at være hovedmanden i Abwehrs net i Danmark. For penge

Kortet viser den tyske erobring af Danmark 9. april 1940 - den såkaldte 'Weserübung'.

havde han givet oplysning om veje, broer, jernbaner, bevogtning og kaserne til ANST Flensburg, som blev brugt 9. april 1940. Han havde besøgt mange transportere af meddelelser og personer over grænsen, herunder Brandenburgagenterne den 9. april. Endvidere havde han hvervet andre agenter. Han var tidligere straffet for hæleri og skyldnersvig, og anklageren krævede dødsstraf. Retten i Tønder takserede forseelserne til 18 års fængsel, som af Vestre Landsret blev nedsat til 16 år.

Johann Nicolai Paulsen, Gårdeby, havde mod betaling givet oplysninger om Esbjerg havn og en bunker på Tinglev station til ANST Flensburg, som blev brugt ved det tyske angreb. Sammen med Jacobsen havde han hjulpet Brandenburgagenterne til Tinglev station den 9. april, og han var fulgt med værnemagten op i Jylland som vejviser og tolk under invasio-

nen. Også her krævede anklageren dødsstraf, men dommen blev 18 års fængsel - nedsat til 15 år i Landsretten.

Den tredje, som anklageren krævede dødsdømt, var Christian Paysen, Sæd. Også han havde indsamlet og fået betaling for oplysninger om havne, veje, broer, kaserne, militære anlæg ved Oksbøl og arbejde på dæmningen til Rømø til ANST Flensburg og AST Hamburg. Han havde ledsaget de tyske tropper nordpå den 9. april som vejviser og tolk. Men også han slap med 18 års fængsel, som af Vestre Landsret blev reduceret til 10 år.

Christian Jepsen fra Kjellerup blev idømt 12 års fængsel. Retten i Tønder fandt ham skyldig i at have tilbudt Abwehr sin tjeneste og i at have modtaget vederlag for at give Abwehr oplysninger om veje, broer, opstemningen ved Tange sø, personers partipolitiske tilhørsforhold, overflyvninger af allierede fly og troppeforlægninger

i den danske hær. Endvidere havde han etableret en radiokontakt med Abwehr med en sender, som han havde fået via Jacobsen. I hans tilfælde blev der ikke givet rabat ved Landsretten. Måske fordi han udover anklagerne for spionage også blev dømt for bedrageri og underslæb mod Kjellerup kommune.

Hans Sievers, Valdemarstoft, og Peter Jørgensen fra Sønderhav fik hver 6 års fængsel. Begge havde leveret oplysninger til Abwehr mod vederlag. Sievers havde bl.a. fortalt om sprængkuller i viadukten i Padborg, mens Jørgensen havde underrettet Abwehr om danske militærmanøvrer i foråret 1940 langs Flensborg Fjord. Vestre Landsret idømte dem 4 1/2 års fængsel.

To mindre belastede Abwehr-agenter fik ved Retten i Tønder 5 og 3 1/2 års fængsel for at have givet oplysninger om veje, broer, danske kaserne og militære stillinger og for at have modtaget vederlag herfor. Vestre Landsret bedømte forseelserne til 4 1/2 og 3 1/2 år. En sidste agent, som havde været dækadresse og befordret en snes breve over grænsen til ANST Flensburg, blev idømt livsvarig anbringelse i et sindssygehospital, men denne straf skyldtes hovedsagelig alvorlige forhold begået efter den 9. april 1940.

Ingen af de anklagede blev dødsdømt. Gennemgående blev deres fængselsstraffe reduceret hos Vestre Landsret. De dømte var hurtigt ude af fængslet - en af de hårdest dømte allerede i juni 1949 og kæmneren fra Kjellerup i 1951. Det lignede et nederlag for anklageren, statsadvokat Dines Kirk fra Sønderborg. Mange år senere, i 1979, fortalte han Ditlev Tamm: "Flere af sagerne blev efter

mit skøn pådømt alt for mildt - enkelte burde efter mit skøn have medført livsstraf". En sammenligning med Schweiz viser, at 17 her blev henrettet for lignende forhold.

Agenternes motiver

Agenternes motiver kan vi ikke vurdere med sikkerhed. Det var næppe tilfældigt, at alle anklagede bortset fra kæmneren i Kjellerup tilhørte det tyske mindretal. I hvert fald for Christian Paysen synes det oplagt, at påvirkning fra den nazistiske ideologi spillede en betydelig rolle. Hos Julius Jacobsen virkede en dyb foragt for de danske myndigheder utvivlsomt også ind. Christian Jepsen blev agent for at komme ud af en kronisk dårlig økonomi. Menneskeligt set var det en blandet flok, som sad på anklagebænken i Tønder i sommeren 1947. ■

Kilder og litteratur

RAÅ, Tønder politi nr. 1937-41: Genparter fra spionsagerne.
RAÅ, Retten i Tønder nr. 408: Domsudskrifter i spionsagerne.
RAÅ, Politikommandøren for Sydjylland nr. 304: Hovedrapport ang. Abwehrstalle Hamburgs virke i Jylland.
A.R. Jørgensen: *Spionage mod Danmark*. Årsskrift for Frøslevlejrens Venner 1987.
Simon Olsson og Tommy Jonason: *Wulf Schmidt og den tyske militære efterretningsvirksomhed i Danmark 1940*. Siden Saxo 2010: 2.
Ditlev Tamm: *Retsopgøret efter besættelsen*, København 1985, side 425-429.
Sønderjyden juni-juli 1947.
[https://de.wikipedia.org/wiki/Abwehr_\(Nachrichtendienst\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Abwehr_(Nachrichtendienst)) (besøgt 16.4.2017)
[https://de.wikipedia.org/wiki/Brandenburg_\(Spezialeinheit\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Brandenburg_(Spezialeinheit)) (besøgt 16.4.2017).

Sønderborg-kaptajnen Niels Simon Michelsen og hans oplevelser i Stillehavet i 1870'erne

Af Stefanie Robl

Mens regionens søfart til Sydamerika og Fjernøsten i 1800-tallet er forholdsvis velbelyst, er der kun få vidnesbyrd og beretninger om sejladsen til Stillehavet. For nogle år siden fik Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Aabenraa kendskab til kaptajn Niels Simon Michelsens originale dagbøger og beretninger fra hans rejser til Stillehavet i 1870'erne, som befinder sig i privat eje hos hans efterkommer. De blev i 2016 udgivet under titlen 'Heiße Zeiten in der Südsee', og det er denne bog, som danner baggrund for artiklen.

NIELS SIMON MICHELSEN (1839-1885) blev født i Egersund og voksede op i Elstrup på Als. I 1855 drog han første gang til søs, nemlig som skibsdreng ombord på skonnerten *Caroline* fra Svendborg på en rejse til England. Allerede dengang opfordrede

hans far Matthias Michelsen, som var skolelærer, ham til at skrive dagbog på hans rejser, hvilket sønnen også gjorde. I de følgende år samlede Niels Simon erfaring ombord på forskellige sejlskibe på rejser til bl.a. Arkhangelsk, Hong Kong og New York.

I 1858 fik Niels Simon Michelsen efter at have besøgt navigationsskolen i Flensborg sit styrmandspatent og sejlede derefter som 2. styrmand til Østasien. I 1866 giftede han sig med Meta Catharina Cäcilie, datter af Sønderborg-kaptajnen Hans Mayböll. Mellem 1867 og 1871 blev familien forøget med tre sønner; i disse år har Niels Simon Michelsen formodentlig igen besøgt navigationsskolen og erhvervet sit kaptajnspatent. Da ingen af hans dagbøger fra årene 1866 til 1873 er bevaret, ved man ikke særlig meget om årene, før han tog af sted til Stillehavet.

Niels Simon Michelsen som kaptajn.

Privateje.

ne 1874-1878, som han har skildret i sine dagbøger og suppleret med bemærkninger om f.eks. den 'labour-trade', han selv har deltaget i.

Efter sit ophold i Stillehavet fortsatte Niels Simon Michelsen i nogle år som kaptajn på skiftende skibe, og hans rejser førte ham både til Sydamerika og Fjernøsten, dog aldrig mere til Stillehavsøerne. Han døde ombord på barken *Adamant*, lige inden skibet anløb den chilenske havneby Valparaiso den 21. oktober 1885. Han ligger begravet på dissidentkirkegården for protestanter i denne by.

Michelsens rejser i Stillehavet 1874-1878

Niels Simon Michelsens første dagbog om rejsen starter d. 23. januar 1874 med skibets stabelafløbning fra Jacob Kremer-værftet i Elmshorn. Skibet ejedes af Hamborg-rederiet Wachsmuth & Krogmann, som siden

1870'erne havde været engageret i Stillehavet med handelsstationer på Samoa (Ruge, Hedemann & Co.), Tonga (H.M. Ruge & Co.) og Fiji-øerne (Hedemann & Co.). Rederiets egne skibe, som den af Michelsen førte skonnert *Levuka*, sørgede for transporten mellem øerne.

Efter en rejse på 181 dage til søs ankom skibet d. 1. september 1874 i Apia på Samoa. Kun få dage senere mødte Michelsen en bekendt fra Nordborg, nemlig sin gamle ven H. Petersen, der oprindeligt var kommet med Sønderborgskibet *Nicoline* til New Zealand, og som nu var styrmand ombord på den engelske skonnert *Jessie Niccol*. I øvrigt skete det flere gange, at han mødte bekendte fra Sønderjylland, bl.a. var hans svoger også undervejs i Stillehavet, og udover regionens søfolk mødte Michelsen også en del folk fra hele verden, som i disse år søgte lykken på Stillehavsøer-

Niels Simon Michelsens gravsted på dissidentkirkegården i Valparaiso.

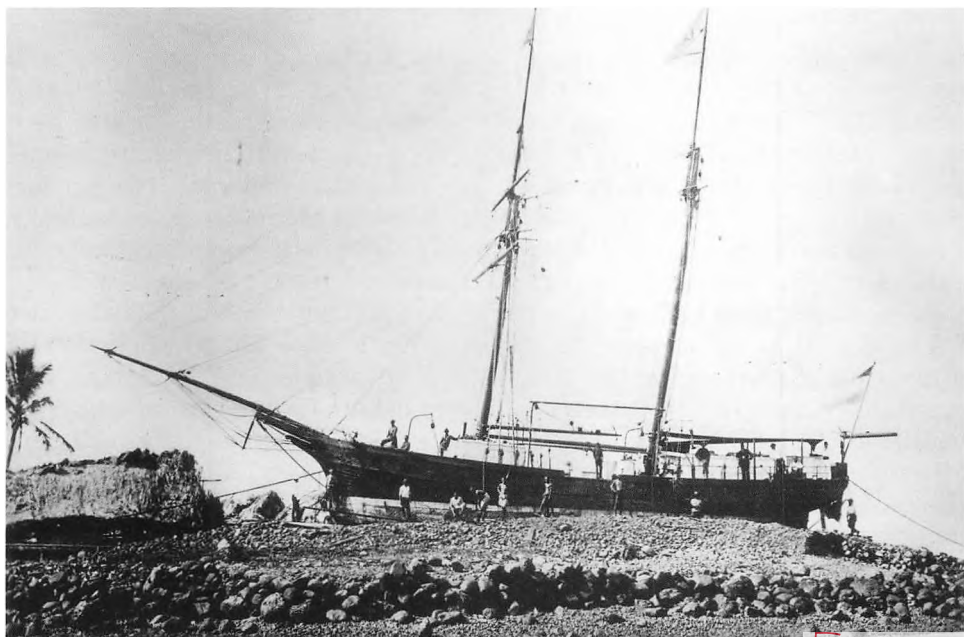
ne. Allerede fra 1830'erne sejlede tyske hvalfangstskibe i disse farvande, og også britiske missionærer var engagerede i dette område. I 1847 anløb de første handelsskibe fra Hamborg og Bremen Apia/Samoa, og i 1950'erne begyndte firmaet J.C. Godeffroy sine aktiviteter i Stillehavet.

Af Michelsens dagbøger fremgår det, at Stillehavet i disse år, hvor vestlige magter fordelte deres indflydelsesområder imellem sig, var præget af stor aktivitet. Udover at der foregik forskellige handelsaktiviteter, mødte man på øerne også medlemmer af forskellige trosamfund og ikke mindst en international blanding af eventyrlystne. Niels Simon Michelsen havde f. eks. en gang mormonen Mr. Webb som passager ombord, denne var åbenbart ved at søge et nyt

bosted for mormonerne i Utah.

Udover at transportere forskellige typer passagerer var en af hans vigtigste opgaver at forsyne handelshuset Hedemann & Co. med forskellige varer. Blandt dem spillede kopra en særligt stor rolle, og en af Michelsens hyppigste opgaver var at anløbe forskellige øer som f.eks. Niuafoou for at opkøbe denne eftertragtede vare fra de lokale. Kopra, det tørrede kød fra kokosnødderne, brugtes bl.a. til produktion af margarine, kokosolie og sæbe. Kopra byttedes enten mod tøj eller betaltes med penge, og her er det meget tydeligt, at Michelsen var pålagt at erhverve varen så fordelagtigt som muligt for firmaet. Første gang Michelsen opkøbte kopra, blev han udfordret af, at han skulle dele pengene (1 cent pr. pund inkl. transport

Skonnerten Levuka ved Vagavaia Strand, 26. september - 1. oktober 1876, hvor den lå for at få overhalet kobberbeklædningen.

Byen Levuka på Fiji-øen Ovalau, omkring 1874.

til skibet) mellem de i alt 24 personer, han havde modtaget kopra fra. D. 17. februar 1875 skriver Fiji Times i en notits, at *Levuka* udover 330 sække majs også havde 3.000 kokosnødder ombord.

For at få nemmere adgang til denne eftertragtede vare anlagde man i disse år plantager med kokospalmer på Fiji-øerne. Til at udføre arbejdet på disse og andre plantager anlagt af europæerne manglede man desperat arbejdskraft, og også her kom kaptajn Michelsen til at spille en væsentlig, men ikke særlig positiv rolle. Som det fremgår af hans dagbogsnotat fra d. 17. marts 1877, blev han 'slavehandler' og gik på øen Tanna på 'menneskejagt' for at få fat i arbejdere. Det

lykkedes ham denne gang ikke at få dem ombord, da der var krig, hvorfor beboerne ikke måtte forlade øen. Denne var kendt for kannibalisme, og man kan i dagbogen tydeligt fornemme, at Michelsen, som betræder øen med en ladt revolver i hånden, havde stor respekt for de lokale.

Nogle uger senere lykkedes det imidlertid Niels Simon Michelsen på øen Api at få fat i en del drenge, som han betalte for med en tomahawk og en eller to knive per person til den, han køber dem af. Michelsen skildrer, hvordan han rakte tre fingre op for at vise, at drengene efter at have arbejdet på plantagerne i tre år igen ville blive bragt tilbage til øen. Han indrømmer dog selv i dagbogen, at intet

jo stod i vejen for at lade dem arbejde længere, således som det tidligere havde været kutyme. I en separat beretning om denne menneskehandel i Stillehavet og især på Ny Hebriderne beskriver han, hvordan proceduren med at skaffe arbejdskraft fungerede i virkeligheden:

Skibet blev forankret ved kysten, og der blev søsat en eller flere både med bevæbnede roere og europæere ombord. Når øens beboere spurgte efter deres familiemedlemmer, som tidligere var rejst bort ombord på vestlige skibe, forsikrede man dem om, at disse havde det godt. Derefter viste man dem den såkaldte 'trade-box' og afleverede for hver voksen, som var kommet ombord på båden, en eller to knive og en tomahavk til dennes familiemedlemmer. Ifølge Michelsens udsagn prøvede familiemedlemmerne alligevel ofte at tilbageholde dem, som frivilligt var kommet ombord, og nægtede at tage imod betalingen. Nogle gange sendte man også giftpile efter europæerne og disse pile havde Michelsen stor respekt for. Han fortæller også, at der fandtes folk blandt øernes beboere, som lavede forretninger på baggrund af europæernes interesse i arbejdskraft og indfangede eller overtalte andre til at blive solgt til skibene. Michelsen havde selv mødt én af dem, Waari, på øen Esperito Santo i Ny Hebriderne, dog kom handelen ikke i stand.

Rejsens afslutning og hjemrejsen

På grund af en gigtlignende lidelse var Michelsen flere gange nødsaget til at opsøge hospitalet i Levuka, og i sommeren 1877 overlod han sit skib til styrmanden Kaad, som også kom

fra Sønderborg, mens Michelsen selv var indlagt på sygehuset.

Derefter foretog han som superkargo en rejse ombord på skibet Ly-E-Moon til Sydney, som han syntes meget godt om. Efter over tre års ophold i Stillehavet tiltrådte han ombord på skibet Tellus hjemrejsen via Hamborg, og her forfattede han i starten af 1878 et notat om den menneskehandel, han havde deltaget i. Mens man i hans dagbøger kan fornemme stolthed over hans bedrifter som god kaptajn og handelsmand, men også skrupler angående den måde, hvorpå den af ham som 'menneskejagt' omtalte handel med arbejdskraft foregik, havde han nu ændret holdning. Måske med henblik på en senere planlagt publicering af beretningen om denne 'labourtrade' understreger han, at arbejdet på plantagerne og især samværet med de 'civiliserede hvide' alt i alt var til gavn for Stillehavets befolkning. Ikke mindst er han imod at fordømme de søfolk, der som han selv har bidraget til denne handel. Han er stolt over at have klarret de farer, der var forbundet med denne handel, som han - ifølge ham selv - kun havde overlevet på grund af sin faste optræden og koldblodighed for til sidst 'at vende alt til det bedste'.

Det vides ikke, om den lille dreng fra øen Apia, som Michelsen tidligere havde haft med ombord på *Levuka*, og som han 'som kuriositet' tog med til Europa, delte denne holdning. Michelsen havde i 1878 planer om at komme tilbage til Stillehavet med drengen; det lykkedes dog ikke, og drengens skæbne står i modsætning til kaptajn Michelsens hen i det uvisse.

Salmedigteren H.A. Brorson
Bente og Torben Bramming: 'Brorson - Sjælens digter'. Kristeligt Dagblads Forlag, København 2015. 262 sider, rigt ill. Pris 300 kr.

Ægteparret Bente og Torben Bramming, der begge er teologer, hører til landets bedste Brorsonkendere. De har tidligere bl.a. udgivet en bog om hans gamle bispegård, Tårnborghøj i Ribe, hvor de bor. De går grundigt til værks og behandler alle faser af Hans Adolph Brorsons liv fra barndommen i Randerup præstegård, skoletiden i Ribe og studieårene i København, tiden som huslærer hos onkelen i Løgumkloster, senere som præst i Randerup og Tønder og endelig domprovst og biskop i Ribe. Man hører om hans udvikling og omgangskreds, ikke mindst brødrene og vennen Enevold Ewald, der hørte blandt de første pietistiske præster i Sønderjylland, og som påvirkede ham meget. Efter nogle år som præst i hjem-sognet, hvor han afløste sin stedfar, blev han dansk præst og tredjopræst i Tønder.

Det var her, han begyndte at udsende små hæfter med salmer, det første var en række julesalmer, der kom i 1732, og som rummer nogle af hans fineste digte. De blev senere sammen med andre salmer, både originale og oversatte, udgivet i den fyldige samling 'Troens rare Klenodie' i 1739. Brorson er dog næppe sprunget ud 'på toppen', og ægteparret Bramming påviser da også, at han har skrevet vers allerede i studietiden. Årene som præst i Randerup og Tønder har været hans digterisk mest produktive periode. Brorsons efterladte salmer og 'åndelige viser' blev efter hans død udgivet af den ældste søn i samlingen 'Svanesang' 1765.

Ved siden af den digteriske virksomhed var han en flittig og nidkær præst og som biskop en omhyggelig administrator og tilsynsførende, der jævnlige tog på lange visitationsrejser i det vidtstrakte stift, der den gang strakte sig fra Limfjorden til Amrum.

Bogen rummer ud over levnedsbekræftelsen indgående analyser af en række udvalgte salmer, først og fremmest ud fra et teologisk synspunkt, der tydeligt viser

ægteparrets indgående kendskab til Brorsons værk, men også til pietismens teologiske tankegang og tidens åndelige brydninger i det hele taget, hvor fromheden (pietismen) og fornuften (rationalismen) prægede kulturen i hver sin retning - personificeret i tidens største digtere, Brorson og Holberg. Pietismens fromme og meget direkte (og lidt sødladene) symbolsprog anskueliggøres gennem en række 'emblembilleder', dvs. små våbenskjoldslignende malerier, fra landsbykirkerne i Nørup og Engum samt fyldingsmalerier fra et skab på Tårnborghøj.

Desværre skæmmes teksten af nogle mærkværdige småfejl. Rømø var således ikke en kongerigsk enklave - det var kun den sydlige del. Trøjborg kaldes to gange en gammel grænsefæstning, skønt den fra slutningen af 1500-tallet var en privat herregård. Kiel var omkring 1700 ikke "det store udland" - det var en universitetsby inden for den danske konges riger og lande. Løgumkloster var en flække, mens Randerup og Emmerske var landsbyer. Kagmanden står ikke "stadig" på Tønder Torv, han er på museet. Figuren på Lilletorv er en kopi. At kalde Ambrosius Stub for 'Danmarks første lyriker' må vel komme an på en definition af, hvad lyrik er. Jeg vil personligt regne f.eks. både Kingo og Brorson for lyrikere. Og så tvivler jeg stærkt på, at Brorsons bibliotek indeholdt Balzacs udvalgte værker, da han først fødtes 35 år efter Brorsons død.

Selv om den slags lapsus virker irriterende, ændrer de ikke ved det faktum, at Bramming'erne har skrevet en både grundig, indsigtfuld og letlæselig bog om en af vore største salmedigtere.

H.E. Sørensen

Sønderjyde på godt og ondt

Theodor Hansen Hartung: 'En sønderjydes liv på godt og ondt'. Forlaget Hartung, Kalundborg 2016. 200 sider ill. Pris: 200 kr.

I mere end 50 år gik et blåt ringbind i arv efter pensioneret landbetjent Theodor Hansen Hartung. Det indeholdt et udateret og maskinskrevet manuskript til Hartungs erindringer. Nu er det 160 sider fra

ringbindet udgivet og udkommet på Forlaget Hartung. Og det er godt, for på det, der i trykt og rigt illustreret form er blevet til 200 sider, får vi beskrevet livet, først som tysk soldat og senere som dansk politibetjent i Højer, i en ikke uinteressant periode i Sønderjyllands historie.

Hartung blev født i 1894 og voksede op på en mindre ejendom på Sottrup Mark ved Bylderup. På et par sider læser man om Hartungs tid i den preussiske landskole og om tjenestetiden, der begyndte, da han fyldte ni år. Ved sessionen i 1913 i Flensborg blev Hartung taget og lå i to år hos det 86. Infanteriregiment 'Königin Victoria', der havde hjemsted i Flensborg og Sønderborg. I løbet af krigen kom Hartung hurtigt til valpladsen i Belgien og Frankrig, deltog i Slaget ved Marne og blev herefter sendt til kampene på østfronten i De masuriske Sumpe. Hartung blev såret og overflyttet til garnisonstjeneste flere gange, men intet mindre end tre gange sendt tilbage i fronttjeneste. Den ene gang som straf for en natlig bytur, der var trukket ud. På Våbenstilstandsdagen i november 1918 befandt han sig som artillerist på Vestfronten. Krigsberetningen er fængende og beskrevet så levende, at krigens gru mest af alt efterlader spørgsmålet: Hvordan overlevede Hartung dog det? Efter krigen blev Hartung politimand, først for Den internationale Kommission og senere i dansk politi, med tjenestested i Højer. Livet i Højer som dansk betjent i mellemkrigstiden var udfordrende, især da nazificeringen af det tyske mindretal tog til i løbet af 1930'erne. Under krigen måtte Hartung gå under jorden, levede otte måneder under forskellige identiteter og virkede som modstandsmand. Hartung havde nøje ført hemmelige rapporter over hjemmetysk aktivitet i Højer, og efter krigen indgik disse i retsopgøret. I 1946 modtog Hartung trusler, og tog dem så alvorligt, at han søgte om forflyttelse. Derfor virkede han i sine sidste 13 år som landbetjent i Strib.

En sønderjydes liv på godt og ondt er, som personlig beretning, et vigtigt supplement til en velkendt historie om dansk kontra tysk i Grænselandet i det 20. århundrede, mens den specifikt for Højer kommer mere i detaljer både hvad angår personer og grupper, og anbefales

også derfor. Illustrationerne er dels Hartungs egne, dels hentet hos familie og arkiver - flere mangler dog også kreditering - mens nogle få synes hentet mere eller mindre tilfældigt fra internettet. Især på den sidste gruppe ses nogen pixelering. Dette ødelægger ikke historien - man kunne dog også have ladet dem falde for redigeringen. For de i tysk mindre velbevandrede er tyske bestemmelser og nazistiske opråb oversat til dansk.

Mads Mikkel Tørsleff

EU modstand i Sønderjylland

Andreas Åbling Petersen: 'EU modstand i Syd- og Sønderjylland'. Eget Forlag 2016. 212 sider, ill. Pris: 150 kr.

"Der må være en grænse - osse mellem gode naboer" står der på forsidebilledet til bogen. Dermed er et centralt tema slået an i bogen, som rummer avisartikler og debatindlæg overvejende skrevet af sønderjyske EU-modstandere fra begyndelsen af 1990'erne og frem til i dag redigeret af Andreas Åbling Petersen i Ellum. De saksede klip er tematisk opdelt, så man kan søge under bl.a. 'Sønderjyllandskomiteen', 'Den Sønderjyske Borgerliste' og 'Grænseforeningen'. I den forstand er det ikke et skrift om EU-modstandens historie i Sønderjylland, men et kampskrift, hvor fortidens stemmer skal tale til nutiden. Med de mange bidrag af Åbling Petersen er det også et monument over hans indsats for en tydelig grænse og et godt naboskab uden overstatslig indblanding.

Kim Furdal

Slesvig-holstenske levnedsskildringer

Detlev Kraack: 'Begegnungen. Schleswig-holsteinische Geschichte in Lebensbildern'. Wachholtz Verlag 2016. 288 sider, ill. Pris: 25 euro - ca. 185 kr.

"Historie er studiet af mennesket i samfundet i fortiden", skrev H.P. Clausen i sin udmærkede bog 'Hvad er historie' fra 1963 og citerede dermed den engelske

Fremtiden for Jacob Michelsens Gård

Af overinspektør Stefanie Robl

I 2015 BESLUTTEDE MUSEUM SØNDERJYLLANDS bestyrelse, at Jacob Michelsens Gård skulle udskilles fra museet. Siden har mange været optaget af spørgsmålet om dens fremtid. Hvad sker der med de fredede bygninger og aktiviteterne på gården, når gården udskilles af museet d. 1. januar 2018? Hvad betyder det for gården, hvis historie går tilbage til Aabenraas jordebog fra 1535?

Gården, som siden 1847 har været i familie Michelsens eje, har siden 1958 været et lille egnsmuseum, da en af familiens døtre, Anne-Helene Michelsen, åbnede køkkenet og dagligstuen for offentligheden cirka samtidig med, at gården holdt op med at være landbrug. Egnsmuseet er siden 1986 blevet drevet som en del af Aabenraa Museum, som i 2007 var blandt de museer, som dannede Museum Sønderjylland. Nu altså - igen - nye tider!

Nogle måneder inden udskillelsen træder i kraft, ser det ud til at aktører omkring Jacob Michelsens Gård (Aabenraa Kommune, Museum Sønderjylland, Karen Michelsen og Anne-Helene Michelsens Fond samt gårdens mange engagerede frivillige) i fællesskab har fundet en god løsning for dens fremtid.

Gårdens fredede bygninger - stuehuset, huggehuset og bagehuset - ejes af Aabenraa Kommune, som også i fremtiden har ansvar for bygninger-

nes udvendige vedligeholdelse. Derudover vil Aabenraa Kommune sørge for driften af stedet, mens gårdens aktivitetsgruppe sammen med en gruppe på ca. 45 frivillige og en ny støtteforening vil stå for gennemførelsen af de aktiviteter, som de i de sidste år har gennemført. Blandt dem er fx de traditionelle bageweekender, arrangementer for børnefamilier, rundvisninger og ikke at forglemme den såkaldte 'øldag', som arrangeres i samarbejde med Aabenraa Byhistoriske Forening. Blandt nyere tiltag er teaterforestillinger, som Det lille Teater Aabenraa med stor succes opfører i gårdens have samt de populære hyggeomiddage med fortællinger og sange, som arrangeres i samarbejde med Aabenraa Kommunes demenskoordinator.

Karen Michelsen og Anne-Helene Michelsens Fond vil også i fremtiden støtte gårdens aktiviteter, og Museum Sønderjylland arbejder på at sikre, at den til gården hørende samling også i fremtiden vil kunne opbevares i gårdens omgivelser.

Ikke mindst støtter også de over 3.000 årlige gæster, som nyder dens hyggelige og autentiske atmosfære, Jacob Michelsens Gård. Næste lejlighed til at opleve gårdens atmosfære er i weekenden d. 25. og 26. november, hvor man fra kl. 14-17 kan opleve den dejlige julestemning.

Arkæologi Haderslev

8. apr. - 14. jan. 2018 'TRO - en udstilling om Reformationen i Sønderjylland.
23. sep. - 19. nov. 'Guld fra muld - en udstilling om årets detektorfund og danefæ'.

Cathrinesminde Teglværk

17. maj - 29. okt. 'Sønderborg og omegn 1932'. Viggo Brandts malerier fra Sønderborg Kasernes parolesal.

Drøkses Hus

31. mar. - 23. dec. 'Kniplingshistorien i Vestsønderjylland - fremstilling, handel og mennesker'.

Kulturhistorie Tønder

- 2017 Kniplinger fra den kvindelige kniplingshandler Anna Botilla Winther fra Bredebro.
17. jun. - 2. apr 2018 'Mangfoldighed - Verden i Tønder'.

Kulturhistorie Aabenraa

2. apr. - 23. dec. 'Drømmen om Afrika. Sønderjylland og de tyske kolonier'.

Kunstmuseet Brundlund Slot

1. maj - 4. mar. 2018 'C.W. Eckersberg - Værker fra Kunstmuseet Brundlund Slot'.
27. aug. - 4. mar. 2018 'Sig det med blomster! O.D. Ottesen og den tvetydige idyl'.

Kunstmuseet i Tønder

29. apr. - 3. dec. 'Henry Moore - grænser til Norden'.

Naturhistorie og Palæontologi

5. feb. - 23. dec. 'Fossile hvalers hemmeligheder' - Ny viden om tre vigtige hvalfund fra Gram Lergrav.

Bliv løbende opdateret på

(fortsat fra side 275)

historiker E.H. Carr. Biografier er da også noget af det i den historiske litteratur, som kalder på flest læsere. I Slesvig-Holsten syd for landegrænsen er genren dyrket flittigt af historikerne. Siden 1970 er der publiceret op mod 1800 biografier i et stort Biographisches Lexikon på 13 bind, og biografier indgår i flere historiske leksika, både om Slesvig-Holsten generelt og om enkelte byer og områder specielt.

Historikeren Detlev Kraacks bog er det nyeste skud på stammen. Geografisk er bogen afgrænset til forbundslandet Slesvig-Holsten inkl. Lübeck og Hamborg med enkelte udblik til Nordslesvig. Bogen kan ses som et forsøg på at fremstille områdets historie eksemplificeret gennem historiske personligheder. Hver biografi er ledsaget af en helsides portræt-illustration. I alt møder vi 132 personer, fra missionæren Ansgar i 800-tallet til ministerpræsident Uwe Barschel, som døde så overraskende i 1987.

Biografierne er saglige, nøgterne og faktamættede. Der fortælles konkret og detaljerigt om grever og hertuger, konger og kirkemænd, statsmænd og politikere, købmænd og industrifolk, kulturpersonligheder og kunstnere. Her er modstandsmænd, og her er skurke, som medvirkede i Det Tredje Riges forbrydelser, men slap gennem efterkrigsårenes manglende afregning i Slesvig-Holsten. Biografierne sammenfatter viden fra mange kilder i leksikalske og biografiske værker samt helt nye videregående fremstillinger. Overleveringer tages under kritisk behandling. Kan der f.eks. stoles på udmalningen af Husum-reformatoren Hermann Tasts optræden som luthersk prædikant tidligt i 1520'erne? Er der behov for en opvurdering af gottorperen Peter III, som kom på zartronen?

Personudvalget er naturligvis foretaget med udgangspunkt i Slesvig-Holsten og med blik på læserne her, men den gamle helhed op til Kongeåen er ikke glemt. Man kan læse om Hans den Ældre i Haderslev og Caspar von Saldern født i Aabenraa, og der er biografier om skibsreder Michael Jebsen og professor Jens Jes-

sen, den tyske erhvervsøkonom født på Tinglev-egnen, som efter en aktiv karriere i det nazistiske system indgik i kupforsøget på Hitler i 1944. H.P. Hanssen er også kommet med, dog med et par småfejl. Læsere i de nationale danske og tyske mindretal kan nok mene, at der mangler biografier. Hvorfor er der f.eks. ikke blevet plads til Christian Paulsen ved siden af Uwe Jens Lornsen, hvor er forkæmperne for den frisiske kultur, og burde Karl Otto Meyer ikke have været med? Set med danske øjne kunne der enkelte steder være rettet en mere skarp projektør på personerne, som i portræterne af ministerpræsidenterne Kai-Uwe von Hassel og Gerhard Stoltenberg.

Alt i alt giver de 132 Begegnungen imidlertid et oplysende og tankevækkende indblik i 1200 års historie. Anmelderen har kun bemærket få faktuelle fejl i dette faktatunge værk. Det er Slesvig-Holstens historie set gennem personer, i den bedste tradition for tysk-slesvig-holstensk historieskrivning. Som sådan kan bogen anbefales på det bedste.

Lars N. Henningsen

Tylsbund og picoter

Bobbi Donnelly, Michael Giusiana, Iben Eslykke Kristensen og Nancy Carnegie: 'Tylsbund og picoter. Tønderkniplinger fra Detlev Hansens prøvebøger'. Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder 2016. 96 sider, ill. Pris: 200 kr.

I forbindelse med kniplings-festivalen 2016 har Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder udgivet bogen 'Tylsbund og picoter' med kniplinger fra kniplingskræmmer Detlev Hansens prøvebøger, dvs. bøger med små prøver på de kniplinger, som Detlev Hansen solgte. Museumsinspektør Iben Eslykke Kristensen skriver om prøvebøger og kniplingshandel i 1800-tallet set gennem kniplingskræmmer Detlev Hansens prøvebøger. Hovedparten af bogen udgøres af fotografier af prøverne og arbejdstegninger af kniplingerne. Bogen er skrevet på dansk, tysk og engelsk.

Kim Furdal

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligestilling gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

Du er velkommen til at kontakte din lokale formand/kontaktperson:

Povl Solmer Frank
Svanevej 4
6500 Vojens

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7, Blans
6400 Sønderborg

Jens Andresen
Sølstedgårdvej 5
6240 Løgumkloster

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

Rombyen Flensborg - et biprodukt af byens Vestindienhandel

Af Stefanie Robl

SIDEN OPHÆVELSEN af Københavns monopol på handelen med De Vestindiske Øer i 1754, hvor denne var blevet frigivet for bl.a. de danske undersætter i hertugdømmet Slesvig, havde byens købmænd engageret sig i denne lukrative forretning. I de kommende årtier importeredes der ombord på byens skibe store mængder rå sukker til forarbejdning i byens sukkerraffinaderier, men handlen med Dansk Vestindien førte også til, at Flensborg til i dag omtales som 'romby'.

Under forarbejdningen af sukkerrør til rå sukker på de dansk-vestindiske plantager brugte man restproduktet melasse til at fremstille rom. Først fra slutningen af 1700-tallet fik importen af denne rom, den såkaldte 'kill devil', større betydning for Flensborg. Dengang fandtes der ca. 200 brændevinsbrænderier i byen, som var underlagt den restriktion, at fremstillingen af brændevin i krisetider, f.eks. efter en dårlig høst, var forbudt. Derfor begyndte flere af byens brændevinsbrænderier som f.eks. Balle i stedet at forædle den importerede rom efter deres egne opskrifter.

Blandt de ældste af Flensborgs romfabrikker er Sonnberg, som går tilbage til skipper Hans Christian Henningsen, der i 1781 erhvervede brændevinsbrænder Asmus Jacobsen Møllers ejendom på den nuværende adresse Schiffbrücke 16, som i dag huser Hansens Brauerei. Allerede samme år opførte han sammesteds en nybygning til sin spiritushandel, hvor man endnu kan se et pryddanker med dette årstal og Henningsens initialer HCH på husets facade.

Henningsen skal selv have deltaget i Vestindienhandelen og derigennem have erhvervet romfadene. Indtil 1901, hvor Heinrich Sonnberg overtog virksomheden, var den i familien Henningsens eje. Sonnberg fejrede i 1906 traditionsbevidst firmaets 125-årige historie med mærket 'Jubiläums-Rum'.

Efter at Flensborg var blevet en del af Preussen, brugte byens romhuse rom fra Jamaica, den såkaldte 'German flavoured Rum', der kom til byen via London. Denne rom forædledes, og Flensborg blev kendt for rommærkerne Balle, Pott, Sonnberg og Hansen samt en række andre.

På trods af handelens orientering mod Tyskland hørte kontakten til Danmark efter Genforeningen i 1920 ikke helt op. Ejeren af romhuset Sonnberg grundlagde efter afståelsen af Nordslesvig en filial i Sønderborg for også i fremtiden at kunne holde kontakten med sine kunder nord for den nye grænse.

Byens succesrige romproduktion fortsatte i løbet af det 20. århundrede, men antallet af romhuse gik tilbage. Et af byens traditionsrige romhuse, Dethleffsen, opkøbte flere af sine konkurrenter. Bl.a. solgte Heinrich Sonnberg i 1997 byens vel ældste romhus til Dethleffsen. Kun et år senere solgte Dethleffsen sit spiritusfirma til firmaet Berentzen Brennereien i Niedersachsen.

I Flensborg er der i dag kun to romhuse tilbage: Det ene er firmaet A.H. Johannsen, som blev grundlagt i 1878, og det andet er rom- og vinhuset Braasch i Rote Strasse, som Walter Braasch åbnede i 1990'erne. ■